

האם ניתן לכפות ביצוע היסונים ושמירה על הבריאות?

רקע

החייב לטפל בחולה, והאם חיוב זה מאפשר כפייה
חובת הצלה מדין "לא תעמוד על דם רעך"
החייב על האדם לשמור על בריאותו, והאם חיוב זה מאפשר כפייה
האם בימינו יש כפייה על מצוות?
האם ניתן לכפות בימינו על שמירה על הבריאות?
האם אדם שאינו מחוסן נחשב "מזיק"?
סיכום ומסקנות

רקע

בשנה שעברה (אביב תשע"ח) דווח על התפרצות של מחלת החצבת באחד היישובים בשומרון. התעורר חשד שבישוב זה רבים מהתושבים, מבוגרים וילדים, אינם מחוסנים, ומשרד הבריאות איים לחסן את תושבי היישוב בכפייה כדי למנוע מגיפה של חצבת¹. הרופא שפנה לתושבים בעניין זה נסמך על פקודת בריאות העם משנת ת"ש (1940), שלדבריו נותנת לו סמכות זו², מפני ש"מחלת החצבת היא מחלה זיהומית מדבקת מאוד, ובאחוז קטן מהמקרים סיבוכי המחלה עלולים להיות קשים ואף לסכן חיים"³. החיסונים מקנים הגנה טובה מפניה. כל ילד בישראל מקבל חיסון נגד חצבת בינקותו, ואחר כך חיסון שני בבית הספר.

במאמר זה נדון בשאלה האם ניתן על פי ההלכה לחסן בכפייה, ואם כן - באילו מצבים. בנוסף, ננסה להסיק מהי הגישה ההלכתית לכפיית טיפול במצבים רפואיים שונים.

סוגיית כפיית טיפול רפואי נידונה בהרחבה אצל פוסקי זמננו⁴. נידון בעיקר הצד של החולה, מתי ובאילו נימוקים מותר לו לסרב לטיפול, למשל כשמדובר בטיפולים

1 "בעקבות התפרצות חצבת: משרד הבריאות מאיים לחסן בכפייה את תושבי איתמר" <https://www.israelhayom.co.il/article/559461>

2 פקודת בריאות העם 1940 סעיף 19 זמין ב: https://www.nevo.co.il/law_html/Law01/049_001.htm#Seif19

3 מתוך אתר משרד הבריאות "מהי מחלת החצבת?" <https://www.health.gov.il/Subjects/disease/Pages/Measles.aspx>

4 ראה סיכום הדברים במאמר 'כפיית טיפול רפואי', הרב נפתלי בר אילן וד"ר יחיאל בר-אילן, תחומין כה עמ' 22-40.

מסוכנים או כאלו שיגרמו לחולה ייסורים קשים. אצל פוסקים רבים נראה שפשוט שיש יכולת לבית דין לכפות טיפול, והשאלה היא רק מתי ובאילו מצבים לא נעשה זאת.⁵ המקור להיתר כפיית טיפול נובע מרשות הרופא לרפא, או שהוא קשור לדין הכללי של כפייה על המצוות.⁶

החיוב לטפל בחולה, והאם חיוב זה מאפשר כפייה

הרמב"ם והרמב"ן נחלקו בעניין המקור לחובת הרופא לרפא. הרמב"ם סבר שהחובה על הרופא לרפא את החולים נגזרת מדין השבת אבידה. כך כתב בפירוש למשנה במסכת נדרים:

חייב הרופא מן הדין לרפאות חולי ישראל, והרי הוא בכלל אומרם בפירוש הכתוב והשבותו לו לרבות אבידת גופו, שאם ראהו אובד ויכול להצילו הרי זה מצילו.⁷

לפי זה אין מקום לחיוב או כפייה, שהרי נפסק שאין חובה להשיב אבידה מדעת, אבידה שהמאבד גורם לה או שהוא מראה שאין הוא חפץ בהשבתה.⁸

הרמב"ן בפירושו לתורה כתב שאין לדרוש ברופאים ויש לבטוח בה:⁹

והכלל כי בהיות ישראל שלמים והם רבים לא יתנהג עניינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם, לא בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך השם לחמם ומימם, ויסיר מחלה מקרבם, עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר (שמות טו, כו) כי אני ה' רופאך. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרו עוון שיחלו לא ידרשו ברופאים, רק בנביאים.

לעומת זאת ב'תורת האדם' כתב הרמב"ן שיש חובה לרפא, ושהיא נגזרת מדין פיקוח נפש¹⁰:

אבל האי רשות - רשות דמצוה הוא, דמצוה לרפאות, ובכלל פיקוח נפש הוא, כדתנן מאכילין אותו על פי בקיאים.

5 ראה שם בעמוד 26 והערות 20-21 ביחס לכפייה על מצוות.

6 הלכתי כאן בדרך בה בירר מו"ר הרב יצחק שילת את הסוגיה, בספרו "רפואה, הלכה וכוונות התורה" בפרקים א ו ב.

7 רמב"ם פירוש המשנה נדרים ד, ד.

8 רמב"ם משנה תורה הלכות גזלה יא, יא. שו"ע חו"מ סי' רסא סע' ד.

9 רמב"ן פירוש על התורה ויקרא כו, יא.

10 רמב"ן תורת האדם, מוסד הרב קוק תשכ"ד, שער הסכנה - ענין המיחוש, עמוד מב.

בשולחן ערוך העתיק דברים אלו להלכה¹¹.

האחרונים מציעים לסתירה זו בדעת הרמב"ן כמה תירוצים. הרב ולדנברג בציץ אליעזר מציע שהדברים בפירוש לתורה נאמרו לימי קדם ולזמן הנבואה, אך היום אין מי שראוי לכך, ויש לפנות בכל בעיה רפואית לרופא כפי שכתב בתורת האדם¹². הרב גורן לעומתו סבר שיש לחלק בין המטופל לבין הרופא, הדברים בפירושו על התורה מכוונים לאדם והוא יכול להחליט לבטוח בה', והדברים בתורת האדם נאמרו לגבי הרופא שיש לו רשות לרפא. לפי זה הסיק הרב גורן שאין לכפות טיפול רפואי על נער חולה סרטן שעומד למות בלי הטיפול, היות ומותר לאדם לבחור בדרך זו, וגם לרופא ניתנה רק רשות לרפא אך לא סמכות לכפות ריפוי¹³.

מו"ר הרב יצחק שילת כתב שיש אפשרות נוספת ליישב את דברי הרמב"ן. לדעתו הדברים בפירוש התורה נאמרו במצב בו אין סכנה מיידית אלא מחלה רגילה, "אבל במקרה של סכנת נפשות הרמב"ן מודה שגם חסיד חייב לפעול בדרכים טבעיות"¹⁴.

לפי כל הפירושים הללו, לא מצאנו מקור בו יש אפשרות לכפייה של טיפול רפואי. הרב גורן ראה בדברי הרמב"ן מקור לכך שהמטופל אינו חייב לקבל טיפול, גם הרב ולדנברג והרב שילת שסוברים שיש מצבים בהם המטופל חייב לפנות לטיפול, לא הרחיבו את חובת הרופא מעבר לכך שניתנה לו רשות להיענות לבקשת המטופל לרפאו. הרב שילת עצמו כותב בהמשך דבריו שהיות ואין חסידות בהימנעות מטיפול מציל חיים, הרי המטופל מתחייב בנפשו אם לא יטופל, וממילא כופין אותו¹⁵. נמצא שיש בדברי הרמב"ן, לפי פירוש זה, סמך לכל היותר לכך שבמקרה של סכנת חיים כופים על מתן טיפול רפואי.

חובת הצלה מדין "לא תעמוד על דם רעך"

מעבר לחובת אדם להתרפא והרשות לרופא לרפא יש במצב של סכנת נפשות גם חובה על כל אחד להציל את חברו, הנלמדת מהפסוק "לא תעמוד על דם רעך"¹⁶. בגמרא בסנהדרין פסוק זה מובא כמקור לחובת הצלה כשאדם רואה את חברו בסכנה¹⁷, וכך

11 שולחן ערוך יורה דעה סימן שלו סעיף א.

12 ציץ אליעזר חלק ה רמת רחל סימן כ. יש לדעתו תימוכין בלשון הרמב"ן "כן היו עושים הצדיקים בזמן הנבואה".

13 הרב שלמה גורן, השימוש בתרופות וברופאים מצוה או רשות, תרות הרפואה עמוד 26-21.

14 הרב יצחק שילת, רפואה והלכה וכוונות התורה, עמוד 27-26.

15 שם עמוד 34.

16 ויקרא יט, טז.

17 סנהדרין עג, א.

נפסק להלכה ברמב"ם ובשולחן ערוך¹⁸. ר' יעקב עמדין מתבסס על דין זה בדיון על כפיית טיפול רפואי, ורוב הפוסקים הדנים בנושא מביאים את דבריו כמקור מרכזי:

כשיש לרופא ידיעה ודאית, ועוסק בתרופה גמורה ובדוקה, ודאי לעולם כופין לחולה המסרב במקום סכנה בכל עניין ואופן שנתנה תורה לרופא לרפאותו, כגון לחתוך בשר חי שבמכה, ולהרחיב פיה, ולהפיס מורסא, ולחבוש שבר, אפילו בנטילת אבר, ולתקן לו אספלנית ורטיה, ולהנות ממנו מזור לחבורה, ולהשקותו משקין מזיעין, ולהאכילו דברים מבריאים ומסעידיים או ממרקים ומנקים, בדוקים ובחונים שמועילים ובלתי מזיקים, כל כהאי גוונא ודאי עושים לו ומעשין [=כופים] אותו בעל כורחו משום הצלת נפש. ואין משגיחין בו אם הוא אינו רוצה בייסורים ובוחר מות מחיים, אלא חותכין לו אפילו אבר שלם אם הוצרך לכך למלטו ממוות, ועושין כל הצריך לפיקוח נפש נגד רצונו של החולה. וכל אדם מוזהר על כך משום "ולא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז), ואין הדבר תלוי בדעתו של חולה, ואינו נתון ברשותו לאבד עצמו¹⁹.

יש לשים לב שר' יעקב עמדין מחייב טיפול בכפייה רק כשהטיפול בדוק ודאי, והמקור הוא הפסוק שהבאנו. אמנם יש לשים לב שגם פסוק זה מתייחס להצלה מפני סכנה ברורה ומיידית. בנוסף יש לציין שגם מהדין הזה לא עולה בבירור שיש מקום לכפות על טיפול. הרב מרדכי הלפרין מעיר על כך שדין זה נובע גם הוא מדין השבת אבדה, והרי אותה אין לחייב כשהבעלים מתנגדים²⁰. וכך כתב גם הרב שילת שהחובה להציל נובעת מדין "ואהבת לרעך כמוך", ובמקום שהחבר לא היה רוצה יש סברה לומר שאין חיוב להציל²¹.

מכל המקורות שהבאנו עד כאן עולה שיש מקורות לכך שעל הרופא יש מצוה לרפא, ועל כל אדם קיימת חובת הצלה, אולם במקום בו האדם המסוכן מתנגד לא ברור שיש יכולת לכפותו, בוודאי שלא לשיטת הרמב"ם שחיוב ריפוי נובע מהשבת האבדה, וגם לפי הרמב"ן יתכן שניתן לכפות ריפוי רק במקרה של הצלת חיים. גם מדין "לא תעמוד על דם רעך" האפשרות לכפות אינה פשוטה, ואם היא קיימת אזי רק במקרים של הצלת חיים מיידית ורפואה בדוקה ודאית.

18 רמב"ם הלכות רוצח א, יד, שולחן ערוך חושן משפט סימן תכח.

19 ר' יעקב עמדין, מור וקציעה, אורח חיים סימן שכח.

20 ד"ר מרדכי הלפרין, לא תעמוד על דם רעך - הדין והחוק, אסיא סה-סו, זמין באינטרנט בקישור <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/assia/halperin.htm>

21 הרב שילת שם עמוד 36, ראה שם בהמשך דיון בסוגיה, אותה הוא מסכם "נמצא שדברי היעב"ץ אינם פשוטים להלכה".

החיוב על האדם לשמור על בריאותו, והאם חיוב זה מאפשר כפייה

הרמב"ם עסק בכמה מקומות בחובת האדם להיזהר מסכנה ולשמור על בריאותו. בהלכות רוצח ושמירת נפש מביא הרמב"ם שיש להימנע ממצבים שיכולים להוות מכשול וסכנה לציבור. המקור לחובה זו הוא במצות עשה של עשיית מעקה²². בהמשך הוא מביא דברים שאסרו חכמים משום שהם עלולים להביא לסכנה, כמו שתיית משקין מגולין, מעבר ליד קיר רעוע, שימוש לא זהיר בסכין ועוד²³. מי שמסתכן בדברים אלו כתב הרמב"ם שמכין אותו מכת מרדות.

בהלכות דעות בפרק ד פירט הרמב"ם את הנהגת הבריאות הראויה לאדם כל חייו. הנהגה זו מקורה לדעת הרמב"ם ממצות והלכת בדרכיו:

הואיל והוויית הגוף בריא ושלם מדרכי ה' הוא, שהרי אי אפשר שיבין או יידע והוא חולה - צריך אדם להרחיק עצמו מדברים המאבדין את הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המברים המחלימים²⁴.

ההבדל בין ההמלצות בהלכות רוצח לבין אלו שבהלכות דעות הוא, שבהלכות רוצח פורטו מצבי מסוכנים מהם יש להימנע, על פי דברי חכמים הנגזרים מהלכות מעקה. לא נכתב שם מה דינו של אדם חולה שרוצה להימנע מטיפול, ויתכן שמחלה היא סוג של מכשול ועל האדם לנסות להסירה מלפניו, אך זו אינה השוואה ברורה, וקשה לראות כאן מקור לחיוב עשה ללכת להתרפא. דברים אלו של הרמב"ם הועתקו להלכה בשולחן ערוך²⁵, והאחרונים שם מביאים מקורות נוספים לחובת שמירת הגוף והזהירות מסכנה. יש שמבארים שהפוגע בעצמו מזלזל בטובה שנתן לו הקב"ה, ויש מפרשים שיש חובה לשמור על הגוף משום ונשמרתם מאוד לנפשותיכם²⁶. מכל מקום נראה שיש כאן בעיקר חיוב זהירות מסכנות לגוף במצבים שונים. בהלכות דעות מדובר בהנהגות קבועות לחיים כדי לשמור על הגוף בריא, המקור שם הוא חלק מהחובה להעמיד גוף שלם כדי להידבק בה' וללכת בדרכיו. קשה לומר שמי שמבטל זאת מבטל עשה, ניתן לומר שיש כאו מכשירי מצוה.

לאור דברים אלו נראה שקיימת חובה על האדם מדברי חכמים להישמר מסכנות בריאותיות ואחרות, ויש בכך מכשיר מצוה של "והלכת בדרכיו". יש מקום לומר שהחובה להישמר מסכנות אף נכללת בתוך מצות עשה של "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם".

22 רמב"ם, הלכות רוצח ושמירת נפש פרק יא הלכות א-ד.

23 שם בהמשך פרק יא ופרק יב.

24 הלכות דעות ד, א.

25 חושן משפט סימן תכז סע' ח-ט.

26 עיין שם בנשמת אברהם מה שהביא בשם החפץ חיים ובשם באר הגולה במקום.

יש לשים לב שהחובה לשמור על הנהגת בריאות טובה היא הנהגה מתמשכת, וקשה להצביע על נקודה בה אדם המזלזל בהנהגה זו עובר עבירה. מדובר בדרך כלל על תזונה, פעילות גופנית ועוד הנהגות כלליות. משום כך נראה שיהיה קשה לחשוב על דרך לכפות הנהגות אלו, ומתאימות לגביהן בעיקר פעולות של חינוך ולימוד.

אפילו באדם חולה, שמוטל עליו לקחת תרופות כדי לאזן מצב כרוני ולמנוע סיכון עתידי, קשה להצביע על נקודה בה אם הוא מזלזל בטיפול הוא עובר עבירה וראוי לנסות לכפותו. מעשים בכל יום שרופא משפחה נדרש לטפל במטופלים שהיענות שלהם לטיפול אינה גבוהה, והגישה לכך היא בדרך כלל ניסיון להבין את הקשיים והמחסומים שמפריעים למטופל והסרתם, ולא נראה שיש תועלת כאן בניסיונות כפייה. גם מבחינה מעשית נראה שכפייה לאורך זמן על טיפול או אורח חיים אינם אפשריים.²⁷

לגבי הסתכנות ממשית, הרמב"ם והפוסקים בעקבותיו מביאים דוגמאות למכשולים וסכנות מיידיות שחייבים להימנע מהם. ניתן אולי להשוות זאת למחלה מסוכנת, שבה יש צורך בפעולה רפואית כעת, אחרת האדם מסתכן באופן מידי. במצבים כאלו יהיה ניתן לומר שמי שלא הולך להתרפא עובר בעשה של "ונשמרתם", או שהוא עובר על איסור דרבנן שנגזר מחובת מעקה כפי שביארנו.

האם בימינו יש כפייה על מצוות?

נושא הכפייה לקיום מצוות נידון בהרחבה בראשונים ובאחרונים²⁸, הרב ישראלי, שהיה מגדולי הדור הקודם שעסקו בתורת המדינה והלכותיה, דן באפשרויות של כפייה על מצוות בימינו. לצורך הדיון שלנו נעזר במסקנותיו²⁹. נושא זה של כפייה בימינו נידון בהרחבה גם על ידי פרופ' אליאב שוחטמן³⁰. הרב ישראלי מחלק בין מצוות עשה, שבהן "לדעת התוס', במצוות שבקום ועשה ישנה חובת כפיה על ב"ד סמוכים ורק הם או הבאים מכוחם מגדר "שליחותיהו" רשאים לכופ. היחיד אינו רשאי לכופ במצוות אלה, וזה שקיים את המצוה ע"י כפייה זו, שהיא שלא כדין, לא קיים המצוה", לבין איסורים: "באפרושי מאיסורא מותר גם ליחיד להכותו, ולפי

27 לכל רופא יש מטופלים רבים שלא שומעים להמלצותיו, אף אחד לא מעלה על דעתו לאסור אותם או להכריחם לבלוע תרופות, להפסק לעשן או ללכת לעסוק בספורט.

28 ראה אנצ' תלמודית ערך כפייה על המצוות, כרך לב עמוד יא ואילך.

29 הרב שאול ישראלי, כפייה דתית בהלכה, באתר מכון צומת <https://www.zomet.org.il/?Cate#goryID=282&ArticleID=371>

30 פרופ' אליאב שוחטמן, חקיקה דתית בחברה וחילונית, מחניים, גיליון 13. זמין ב- <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/hakika.htm>

נתה"מ נראה שגם חובה ישנה. אולם כל זה הוא אם ע"י זה ימנענו מהאיסור לעולם, אבל לא אם יפרישנו רק לשעה זו". בהמשך מבאר הרב ישראלי את שיטת הרמב"ם: "לדעת הרמב"ם, המטרה המושגת בכפייה היא רק לאחר שיאמר "רוצה אני", ואצל מי בדרך כלל שומר מצוות, אולם לגבי חסרי אמונה אין חובת כפייה וממילא אין גם רשות כפייה, בפרט עפ"י מה שהסביר באור שמח (פ"ד מהל' ממרים ה"ג הנ"ל) שכל הדין שמכין אותו עד שתצא נפשו לא נאמר אלא כשאנו מסופקים שמא ע"י זה יקיים המצוה, "אבל אם ברי לן שע"י הכאה זו לא יעשה המצוה אסור לנו לנגוע אפילו בשעריו". וזה שייך לדעתו גם לגבי חובת הכפייה של בי"ד. ואילו היחיד אין לו רשות כפייה ע"י מכות בכלל. אכן ראוי למשוך התועים בדרכי שלום ולהחזירם למוטב לתורה ומצוות".

דבריו של הרב ישראלי מצמצמים את יכולת הכפייה בימינו מאוד. לגבי מצות עשה מדובר רק בכפייה של בי"ד, וגם לגבי הפרשה מאיסור יש אפשרות כזו לבית דין רק אם נראה שהאדם אכן ייענה ויקיים המצווה, וליחיד אין יכולת כזו.

לאור הדברים הללו נראה שבמציאות של ימינו כמעט ולא קיים מצב בו יש אפשרות מעשית לכפות על מצוות או להפריש מאיסור. רוב הציבור היהודי בארץ לא כפוף להוראות בתי הדין, וגם מי שכן - כלל לא ברור שיענה לכפייה כזו. בתי הדין לא עוסקים בזה היום, ויש לציין שגם אין להם סמכות חוקית לכך³¹.

האם ניתן לכפות בימינו על שמירה על הבריאות?

על החובה לשמור על הבריאות קשה לכפות באופן מעשי, וגם מבחינה הלכתית לא נראה שיש מקום לכפייה. השמירה על הבריאות היא גדר או אמצעי לקיום מצות עשה באופן ממושך ולא נקודתי, וכפייה לא שייכת במצבים אלו³².

כאמור, המצב בו נראה שכפייה באה בחשבון הוא אצל חולה שמסתכן כעת, או שהוא נמצא בסכנה מיידית, או שיש לו מחלה קשה מאוד והוא מסרב לקבל טיפול. בדרך כלל הכפייה האפשרית במצבים האלו היא טיפול בכח, תוך כדי שהחולה מתנגד. מדרך זו יש להסתייג מכמה נימוקים: גם היעב"ץ שפסק שמטפלים בכפייה דיבר על טיפול שהוא רפואה גמורה וודאית, ובימינו לרבים מהטיפולים במחלות הקשות נלווים סיכונים משמעותיים. כמו כן יש לשים לב שטיפול שיינתן בכח ובכפייה עשוי להזיק.

31 ראה מאמרו של שוחטמן לעיל.

32 אנצ' תלמודית שם בעניין כפייה על הכשר מצוה.

דברים מעין אלו כתב הרב פיינשטיין ביתר ביאור³³, והסביר שאם יש סכנה בטיפול אף שהיא פחותה מהסכנה של המחלה אין ליתן אותו בכח: " ובאם יש ברפואה עצמה איזו סכנה, אבל הרופאים נוהגין ליתן רפואה זו לחולה שיש לו מחלה מסוכנת, שמידת סכנה של הרפואה פחותה הרבה מסכנת המחלה, אין ליתן בעל כורחיה בכל אופן". הרב פיינשטיין דן שם בהזנה בכפייה לחולה מסוכן, ונראה מדבריו שחשש מסכנות אלו של טיפול בכח: "בעל כורחו ממש שצריך להחזיקו בכח ולהאכילו - אין לעשות כן לגדול בר דעת... צריכין להשפיע עליו לעשות כציווי הרופא, ואם לאו אין שייך לעשות כלום", נראה מדבריו שכפייה בימינו היא על ידי שכנוע בדברים. בתשובה³⁴ נוספת כתב הרב מפורשות שאפילו אם כל רופאי בית החולים סבורים שזו הרפואה הנכונה עדיין יש להיזהר לא לפגוע בחולה על ידי הכפייה, "שאם יתבעת [=יבהל] מזה... אפשר שיזיקהו וגם ימיתהו, ויהי זה כהמתיהו בידיים".

לאור האמור, הדרך הראויה להתמודד עם חולה מסוכן שלא רוצה שיטפלו בו היא בעיקר בשכנוע ובדברים רכים. נראה שטיפול בכפייה בכח כמעט ולא שייך, פרט למצבי קיצון מיוחדים.

האם אדם שאינו מחוסן נחשב "מזיק"?

עד עתה דנו בחובות המוטלים על האדם, מצד החובה שיש לו לשמירת בריאותו. אולם יש לדון גם ביחס של החברה לאדם שאינו מחוסן. אדם כזה עשוי לגרום נזק לסובבים אותו, ויש לבחון את מעמדו ההלכתי בהקשר זה.

דיני האדם המזיק התבארו בכמה מקומות. יש מצבים בהם אדם מזיק לממון חברו ויש מצבים בהם הוא מזיק לגופו של חברו, ובנוסף יש מצבים בהם אדם מאיים ליטול את נפש חברו³⁵. בהתאמה לכך נתבארו גם האפשרויות של הניזק הפוטנציאלי להגן על עצמו מפני המזיקים אותו. אדם שגורם נזק ממוני לחברו כופים אותו להימנע ומרחיקים ומונעים את הנזק³⁶. בעניין נזקים לגוף האדם, מי שרוצה להרוג את חברו (רודף) מותר לחבר או לאחרים לעוצרו בכל דרך, ואף להורגו אם אין אפשרות אחרת³⁷. במצב בו אדם עשוי לגרום נזק לגופו של חברו אך לא להורגו לא נתבאר

33 אגרות משה חושן משפט ב, עד.

34 שם חושן משפט ב, עג.

35 ראה משנה תורה לרמב"ם הלכות חובל ומזיק והלכות רוצח.

36 דינים אלו נתבארו במשנה תורה לרמב"ם בהלכות שכנים פרקים ט-יא. שם נתבארה חובת האדם להרחיק משכניו נזקים שממונו עשוי לגרום. גם נתבאר מה רשאי הניזק לעשות אם לא ננקטו ההרחקות הללו.

37 רמב"ם משנה תורה הלכות רוצח ושמירת נפש א, ז.

במפורש בתלמוד האם ואיך מותר להתגונן, אך מצב כזה נידון בראשונים. המקור המפורסם לכך הוא ברא"ש ובטור ובשולחן ערוך המביאים דין זה להלכה:

שנים שחבלו זה בזה, אם חבל האחד בחברו יותר ממה שחבל בו הוא, משלם לו במותר נזק שלם, ודווקא שהתחילו שניהם כאחד, או לאחר שחבל בחברו חזר גם הוא מיד וחבל בו, אבל אם התחיל האחד השני פטור, שיש לו רשות לשני לחבול בו כדי להציל עצמו...³⁸

למדנו מכאן שאדם שמאזים בחבלה רשאי להגן על עצמו. באופן דומה לדין רודף בהריגה, גם כאן יש הסתייגויות, ויש לכוון את מכת התגובה בצורה הולמת בעוצמתה. בשולחן ערוך מפרט: "ומיהו צריך אומד, אם היה יכול להציל עצמו בחבלה מועטת וחבל בו הרבה - חייב". כמו כן מבואר בשולחן ערוך שם שזכות זו לחבול כדי להגן מחבלה מוקנית אף לעומד מן הצד:

וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, יכול להכותו, כדי לאפרושי מאיסורא.³⁹

כדי להבין איך ליישם דינים אלו, ננסה לבאר מהו היחס הראוי לאדם שאינו מחוסן, ומהי מידת הסכנה שהוא גורם לסובבים אותו. יתכנו מספר מצבים אצל אדם כזה, ולצורך הנוחות נעזר בדוגמא של מחלת החצבת.

אדם שאינו מחוסן לחצבת ולא נחשף למחלה אינו מהווה סכנה, ובוודאי שאינו נחשב מזיק לאחרים. לעומתו, אדם שכבר חולה בחצבת בוודאי גורם נזק, ויכול בסבירות גבוהה להדביק אנשים בקרבתו. במגפת החצבת בישראל השנה חלו כ-1300 חולים, ומהם נפטרו מהמחלה בודדים⁴⁰. לאור זאת נראה ברור שאדם כזה גורם נזק לסובבים אותו. עם זאת לא נראה לי שניתן לומר שהוא מאיים על חייהם. הסיכון למוות מהידבקות הוא קטן ביותר, ובדרך כלל מדובר בגרימת חולי וכאב, וגם נזק ממוני⁴¹. יתכנו מצבי חולי אחרים בהם אדם חולה יפיץ מגיפה מסכנת חיים, ואז היחס אליו יהיה אחר כמובן.

38 פסקי הראש סי יג, טור ושולחן ערוך חושן משפט סימן תכא בסופו, בשולחן ערוך בסעיף יג.

39 הוכנס כאן גדר אפרושי מאיסורא כדי להצדיק דין זה, ולכאורה לא מדין הצלה, ראה מאמרו של הרב ורפטיג שעסק בהרחבה בדיני רודף להרוג ורודף לחבל וגדריהם השונים. הגנה עצמית בעבירות רצח וחבלה (למהותו של דין "רודף") איתמר ורפטיג, סיני פא תשל"ז.

40 חצבת 2018 באתר משרד הבריאות, ראה נתונים מפורטים על כל ישוב. ישובים בהם שיעור החיסון נמוך יש בהם תחלואה גבוהה. <https://www.health.gov.il/Subjects/disease/Pages/Measles.aspx>

41 לדוגמא, במגפה הנוכחית הגיע לטיפול נמרץ פגים בבית החולים שערי צדק אדם לא מחוסן שהיה חולה, והחשיפה הצריכה הזעקת צוותים ומתן נוגדנים לכל הפגים בפניה.

מצב ביניים קיים באדם שאינו מחוסן בשעת מגיפה, ובמיוחד אם נחשף כבר למחלה - ייקח כמה ימים עד להופעת תסמיני המחלה, ובמהלך השלב הזה, מבלי שהאדם מודע לכך וגם לא הסובבים אותו, הוא מדביק את כל מי שבקרבתו. אדם כזה מהווה סכנה פוטנציאלית לסובבים אותו, ואף שהדבר אינו ודאי - הרי יש סיכוי גבוה שידביק אותם במחלה.

כעת ננסה להתאים בין מצבי החולי השונים לבין הלכות אדם המזיק, אם אדם חולה במחלה מסכנת חיים והוא מפיץ אותה לאחרים, אזי יש להחשיבו כ"רודף", ויש מצוה להציל את כל מי שבסכנה בכל אמצעי העומד לרשות הציבור. אדם כזה יש לעצור ולהרחיק בכל אמצעי, ואם יעזרו חיסון או טיפול כלשהו יש לתיתם לו אף בכפייה. היות ובדרך כלל לא מדובר באדם שעושה זאת באופן מכוון אין להחיל עליו את כל היקף דיני הרודף, ויש לראותו כרודף בשוגג⁴². מכל מקום גם במצב זה נראה שיש מקום להפעיל כל דרך כדי למנוע את הסיכון.

אדם שחולה במחלה מדבקת מסוכנת, שבדרך כלל אינה גורמת מוות, נחשב אדם מזיק. הנזק שהוא גורם אינו נזק בידיים, ונראה שיש להחשיבו כמזיק ב"גרמא". שאלת חובתו לשלם פיצוי אינה מענייננו כעת, אך השאלה היא מה הציבור יכול לעשות נגדו. גם אדם שאינו חולה כעת במחלה, אך אינו מחוסן ונחשף לחולים, או שמדובר בעת מגיפה בה יש סיכוי גבוה להדבקה, יכול לשאת את המחלה ולהפיצה מבלי לדעת על כך. לדעתי יש להתייחס גם אליו כמזיק, באופן דומה לאדם החולה, לפחות מבחינת היחס של הסובבים אותו.

לאנשים אלו ראוי לדעתי להתייחס כאנשים שבאים לחבול. ראינו שיש זכות לנפגע ואף לאחרים להתגונן באמצעים שעומדים לרשותם, ובלבד שיהיו מידתיים. גם כאן, לא עולה על הדעת שיותר לחבול באנשים אלו, אך הרחקתם ודאי מתבקשת, וככל שייראה שמידת הנזק שלהם גבוהה - כך יש להפעיל אמצעים חזקים יותר להרחקתם. לצורך יישום מעשי יש כמובן לשקול כיצד לבצע זאת. בשלב ראשון נראה שיש לצוות על אנשים כאלו שלא להגיע למקומות ציבוריים (עבודה, מסגרות חינוך), ולפי חומרת המצב יתכן גם לצוות עליהן להישאר בבית, או להשאירם בהסגר עד החלמה, הכל כפי שיראו לנכון ראשי מערכת הבריאות⁴³.

42 ראה במאמר הנ"ל של הרב ורהפטיג 'התייחסות לרודף בשוגג ואונס'.

43 כך הורה לאחרונה רופא מחוז צפון על ילדים לא מחוסנים בחריש שלא להגיע לגן לאחר שעלה חשש שנחשפו לחצבת. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5433210,00.html>. הנחייה כזו עולה בקנה אחד עם דברינו.

סיכום ומסקנות

בחננו את סוגיית הכפייה לריפוי החולה משני כיוונים. כיוון אחד הוא מדין כפייה על המצוות. חיסונים מהווים התערבות החשובה לבריאות הציבור, וארגוני הבריאות החשובים ממליצים עליה לכל האוכלוסייה⁴⁴. לאור זאת נראה שמבחינה הלכתית מדובר על חובת השמירה על הבריאות, שהיא כעין גדר או סיוע לקיום מצות עשה, ועל מעשה כזה לא נראה שיש אפשרות לכפייה על פי ההלכה. יש עוד להעיר שהאוכלוסייה אליה מכוון מאמץ החיסון היא בדרך כלל של ילדים, ואתם ברור שלא ניתן לכפות על קיום מצוות כיון שמלכתחילה החובה עליהם לא קיימת. אולם אם תהיה מגפה של מחלה קטלנית שמתפשטת במהירות נראה שיהיה מקום לשקול חיסונים בכפייה, אך גם אז לאור מה שראינו הדרך הנכונה תהיה לשכנע ולהסביר, ולא לחסן בכח. כל זאת מדין כפייה על הצלה בעת פיקוח נפש. ככלל ניתן לומר שמצבי הביניים, בהם מדובר על אוכלוסייה לא חולה ועל חשש להתפשטות מחלה, הדרך להשפיע היא בהסברה⁴⁵.

כיוון אחר לבחון סוגיה זו הוא מדיני אדם המזיק. באופן זה ההתייחסות אינה מצד חובת האדם לשמור על בריאותו, אלא מצד יכולת הציבור להתגונן. הדיון הזה קשור לסוגיית הרחקת נזקים. ראינו שיש להבחין בין מצבי חולי והדבקה שונים ולהתייחס אליהם בעזרת דיני רודף להרוג ורודף לחבול. לרוב מדובר ברדיפה בגרמא ולא בכוננת מכוון, ועל כן אין נראה שיש היתר לחבול במי שעושה זאת, אולם נראה ברור שיש לעשות כל מאמץ להרחיקו, ויש להפעיל לשם כך אמצעים מידתיים. בנוסף לכך יש לציין שאף שבימי חז"ל לא הייתה קיימת הבנה מדעית לגבי מהותן ואופיין של מחלות מדבקות, עם זאת מצאנו התייחסות לצורך להרחיק מסכנות של מחלה שמעביר כלב רע, גם נפסק להלכה שמי שמחזיק כלב כזה חייב נידוי⁴⁶. ההשוואה בין מצב זה לילד שאינו מחוסן אינה פשוטה כמובן, אך ניתן ללמוד שאם יש חשש מהפצת מחלה יש סמכות לחכמים להטיל הרחקות על האחראי לכך. באופן דומה

44 פרופ' חוה טבנקין, ד"ר אמנון להד, קידום בריאות ורפואה מונעת, ההסדרות הרפואית בישראל, זמין ב-https://www.ima.org.il/userfiles/image/clinical_09_preventive.pdf.
וראה: Recommended Immunization Schedule for Children and Adolescents Aged 18 Years or Younger, United States, 2018. <https://www.cdc.gov/vaccines/schedules/hcp/imz/child-adolescent.html>

45 מידע רב וחשוב על חיסונים ניתן למצוא באתר <http://www.chisunim.co.il>. אני ממליץ לעיין בפרק על טענות נפוצות. מתנגדי חיסונים העלו טענה לפיה חיסון נגד חצבת גורם לאוטזים, אך טענה זו הופרכה, ונמצא שהמאמר עליו הטענה נסמכת יסודו במרמה והוא הוסר מכתב העת בו פורסם.

46 רמב"ם הלכות תלמוד תורה ו, יד.

יתכן שיש מקום להטיל קנסות או הרחקות על מי שמסרב לחסן ילדיו, במיוחד בעת חולי או מגפה. לחילופין, קיימת אפשרות להחליט שילדים שאינם מחוסנים יורחקו ממסגרות ציבוריות לפי החלטת הרשויות, וכפי שביארנו מצד דיני הרחקת נזקים.

למעשה - כפיית טיפול רפואי על פי ההלכה ראוי שתיעשה בדרכים של חינוך והסברה. במקרים קיצוניים של סכנה קשה ומיידית, בהם השכנוע אינו עובד, יש מקום לשקול מתן טיפול בכח. יש להתיישב בזה היטב, ולהתייעץ עם רופאים ורבנים הבקיאים בתחום. הנהגות בריאות טובות יש בהן חובה חשובה, אך לא נראה שיש אפשרות לכפות עליהן, וגם חיסונים בכלל זה. לציבור יש רשות להתייחס לאדם חולה הנושא מחלה מדבקת כאדם מזיק, ואם מדובר במחלה קטלנית יש לפעול בכל דרך כדי להרחיקו, ואף אם מדובר על חיסון או טיפול בכח או הסגר. במצבי ביניים של אדם חולה במחלה, או אדם שאינו מחוסן ונדבק, וקיים פוטנציאל חולי משמעותי, מותר לציבור לפעול כדי להרחיקו ולמנוע נזק מהציבור.

מדרגות בני האדם בשער הזכויות והחובות הן עשר מעלות: צדיק ורשע, ועובד וממרה, ושלם ומקצר, וחוטא ומזיד, ושב וכופר... נקרא צדיק מי שרוב מעשיו זכויות, ורשע מי שרוב מעשיו חובות. והעניין הזה דומה לדברים הטבעיים, והוא שהחכמים קורין לדבר 'חם' כאשר יהיה החום בו יותר מן הקור, וקורין לדבר 'קר' כאשר יהיה הקור בו יותר מן החום, וקורין לגוף 'בריא' כשהבריאות בו יותר, ו'חולה' כשהחולי בו יותר. ועל הדרך הזה באו השמות הנבואיים, שקורין האדם 'צדיק' כשהיה רוב מעשיו צדק, כאשר קראו יהושפט וחזקיהו צדיקים אף על פי שהיה במקצת מעשיהם חטא. כאשר נאמר ליהושפט (דה"ב יט, ל) ה' הרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב, ובזאת עליך קצף. ונאמר לחזקיהו (שם לב, כה) ולא כגמול עליו השיב חזקיהו. וכמו שקראו יהוא 'רשע' - והוא ביטל את הבעל, וקראו צדקיהו 'רשע' - וכבר הציל את ירמיהו...

ספר האמונות והדעות מאמר ה